

1. Bevezetés

„Minél inkább szorosan a tényleges nyelvre irányul vizsgálatunk, annál élesebb lesz az ellentét a nyelv és követelésünk között. (Hiszen a logika kristálytisztasága nem követelmény volt számomra; hanem követelmény.)”

(Wittgenstein)

A hazai nyelvészeti munkák többnyire egy-egy konkrét nyelvi jelenséget mutatnak be, vagy valamilyen speciális nyelvreírési probléma megoldását célozzák. Olyan dolgozatok azonban nem igazán készülnek, amelyek a magyar nyelvtudomány mai arculatát kialakító irányzatok elméleti-módszertani hátterével kapcsolatban vetnének fel kérdéseket.

Ez a hozzáállás ugyanakkor a nyelvtudomány előrehaladásának könnyen gátja lehet: ha a nyelvészetet manapság jellemző alapelveket szkepszis nélkül, magától értetődő axiómákként kezeljük, tulajdonképpen a nyelvreírás leglényegesebb (tudniillik konceptuális) problémái maradhatnak rejtve előlünk. Ugyan kisebb részletkérdéseket a klasszikus elméleti-metodológiai keret alapul véve is tisztázhatunk, de a nyelvi jelenségek esetleges átfogó értelmezési nehézségeinek felismerésére és megoldására, illetve gyökeresen új nyelvészeti gondolatok megfogalmazására ez esetben nincs lehetőségünk.

Ilyen megfontolások vezettek, amikor a mai magyar nyelvtudományban domináns irányzatok jellegzetes téziseinek felülvizsgálatába kezdtem. A nyelvészetben szokásosan megkérdőjelezhetetlennek tartott elveket tanulmányozva rá kellett jönnöm, hogy kételkedésem nem volt egészen alaptalan. A jelenleg kanonizált iskolák elméletének és módszertanának hátterében olyan nyelvfilozófiai eredetű nehézségek húzódnak, amelyek – konceptuális jellegükből adódóan – az adott leírási kereten belül maradván nem oldhatók meg, ily módon maguknak a kiinduló elveknek az újragondolását, ezáltal pedig tulajdonképpen egy más alapon nyugvó nyelvészeti elképzelésnek a kidolgozását teszik szükségessé.

Könyvemben e gondolatmenet állomásait kívánom bemutatni, amikor elsőként a klasszikus nyelvészet leírási nehézségeit elemzem, majd a későbbi részekben az így nyert tapasztalatokra támaszkodva egy olyan nyelvészet körvonalazására teszek kísérletet, amely kijelölheti az utat egy, az eddigieknél sikeresebb, adekvát nyelvkoncepció felé.

1.1. A nyelvészeti hagyomány

Napjaink magyar nyelvészeti írásainak hivatkozásai legfeljebb a 19. század második felében kibontakozó, de tudományos státusát tekintve igazán csak a 19–20. század fordulóján megerősödő összehasonlító nyelvészetig nyúlnak vissza; az ennél korábbi idők nyelvvizsgálata a kánonból mára teljességgel kiszorult. Ez egy olyan permanens nyelvreírasi hagyományt jelez, amelynek kezdetei nagyjából a 20. század elejéről eredeztethetők. Jóllehet a nyelvészet e bő százéves periódusát az irányzatok sokfélesége jellemzi, a magyar nyelvtudománynak a nyelv(struktúra) természetéről kialakított álláspontja – legalábbis ami annak lényegi jegyeit illeti – mégis csak néhány iskola hatásáról tanúskodik.

A 20. század nyelvészeti tárgyú publikációinak túlnyomó többsége a strukturalizmus és a (poszt)generatív grammatika szemléletét, illetve – a nyelv(szerkezet) változásaira irányuló történeti kutatásokat is figyelembe véve – az újgrammatizmus és az összehasonlító iskola alapelveit tükrözi. Ennek a négy irányzatnak a kitüntetett tudományos helyzetét mutatja az is, hogy a standard magyar grammatikákban és nyelvtörténeti összegzésekben az utóbbi száz évben rendre az ezek által közvetített ismeretek jelennek meg, egyéb iskolák eredményei e munkákba – legalábbis relevánsan (azaz: a koncepció egészére kiható módon) – nem épülnek be. Az általános és középszintű nyelvtanítást, a nyelvi ismeretterjesztést, a nyelvoktatást és nem utolsósorban a felsőfokú nyelvészeti képzést is döntően ezek az irányzatok uralják, a nyelvreírás egyéb ágai (így például a pszicholingvisztika, a kognitív nyelvészet vagy a szociolingvisztika) jórészt csak az egyetemek és főiskolák kiegészítő stúdiumain, a klasszikus keretben tárgyalt hangtani, morfológiai, szintaktikai és jelentéstani előadások sora mellett kapnak helyet.

Tekintettel arra, hogy ez a tudományos helyzetkép – kisebb-nagyobb arányeltolódásokkal – a nyelvészetre nemzetközi viszonylatban is érvényes, a nyelvi vizsgálatok elvi-módszertani sajátosságait természetesen akár a nyelvészet egészének vonatkozásában is tárgyalhatnám. Mindazonáltal úgy vélem, hogy a nyelvtudományt manapság meghatározó négy irányzat terjedelmes szakirodalmának a külföldi írásokat is bemutató elemzése – amellet, hogy meghaladná ennek a könyvnek a lehetőségeit – nem járna a munka célkitűzése szempontjából igazán lényeges és új eredményekkel. Mivel nem részletkérdéseket kívánok tisztázni, hanem a kanonizált iskolák általánosan elfogadott alapelveinek felülvizsgálatára vállalkozom, meglátásom szerint tulajdonképpen mellékes, hogy vizsgálódásaimat csupán a magyar nyelvészetre hagyatkozva, avagy a nemzetközi szakirodalmat is bevonva végzem-e. A nyelvtudomány klasszikus axiómáinak problémái ugyanis konceptuális nehézségek, amelyek – éppen nyelvfilozófiai jellegükből adódóan – nyilvánvalóan nem csak a hazai nyelvészetet jellemzik. Különböző mértékben és eltérő módon, de feltűnnek minden olyan munkában,

amelyben a történeti-összehasonlító nyelvvizsgálat, az újgrammatizmus, a strukturalizmus vagy a (poszt)generatív grammatika (illetve ezek alirányainak) tanai – határozottabban vagy latensen – megjelennek.

Mindezeket figyelembe véve ebben a könyvben napjaink kitüntetett nyelvészeti irányzatainak elméleti-módszertani jegyeit a magyar nyelvtudomány keretein belül maradva és döntően ennek szakirodalmára támaszkodva mutatom be; külföldi munkákra jelentősebb mértékben akkor hivatkozom, ha az a gondolatmenet szempontjából elengedhetetlennek látszik, illetve ha az éppen tárgyalandó kérdéskör kutatásának – mint ahogy az a negyedik fejezetben tapasztalható lesz – elsősorban nemzetközi irodalma van. A szerzőre így is nagy teher nehezedik: a magyar nyelvészet százéves hagyományának konceptuális háttéréről kell olyan átfogó kritikai képet alkotnia, amely azáltal, hogy a problémák gyökereire mutat rá, egyúttal a megoldás kontúrajait, azaz egy nyelvfilozófiai tekintetben immár revidéált nyelvészet körvonalait is láttatja.

1.2. Az esettanulmányok és nyelvmodellezési tanulságaik

A 20. századi magyar nyelvészeti hagyomány axiómáinak kritikai analízise a kutatótól azt követeli meg, hogy a kanonizált iskolák elméleti-metodológiai keretén tudatosan kívül helyezkedve és minél szélesebb körű vizsgálatra törekedve fogjon a klasszikus nyelvtudomány sarkalatos téziseinek tanulmányozásába. Ennek a kíváncságnak igyekeztem megfelelni, amikor az előmunkálatok során a tradicionális nyelvészet alapelveit egyfelől külső szemlélőként, másrészt pedig számos nyelvi jelenség értelmezésének példáján keresztül, mindig más és más irányból közelítve próbáltam megítélni.

Mivel e kritikai analízis minden aspektusának részletes kifejtésére egyetlen kötet nem vállalkozhat, ebben a könyvben a kanonizált irányok leírasi nehézségeit és ezek nyelvmodellezési következményeit a magyar nyelvészeti hagyomány olyan meghatározó szeleteinek elemzésével szemléltetem, amelyek meglátásom szerint alkalmasak arra, hogy a tradicionális nyelvtudomány tanainak háttérproblémáira komplex módon mutassanak rá. Így a kötet második felében vázolt nyelvészeti elképzelés nyelvelméleti-módszertani megalapozásaként egy-egy esettanulmányban először a szokásos szóértelmezések paradoxonjai mögött húzódó nyelvfilozófiai okokat kutatom, majd az újgrammatikus nyelvészet jellegzetes ellentmondásainak konceptuális háttérét vizsgálom.

Mindhárom témáról önálló kötet készülhetett volna. Ez a munka azonban arra a feltevésre épül, hogy a szó klasszikus definiálási nehézségeinek analízise, az újgrammatikus nyelvfelfogás sajátos kontradikcióinak bemutatása, valamint egy ezek tanulságai mentén vázolt nyelvkoncepció ilyen összeállításban és egymásra

vonatkoztatva többet és mást mond, mint egyéb nyelvészeti jelenségek együttes tanulmányozása vagy akár ugyanezen kérdések önálló, monografikus tárgyalása.

A kritikai elemző részekkel mindenekelőtt az a célom, hogy rámutassak: az összehasonlító nyelvvizsgálat, az újgrammatizmus, a strukturalizmus és a (poszt)generatív nyelvészet látszólag változatos elméleti-módszertani problémái mögött valójában ugyanazok a nyelvfilozófiai eredetű nehézségek húzódnak. A klasszikus szömeghatározások vitatható pontjait és az újgrammatikus-összehasonlító iskola ellentmondásait taglaló fejezetekből – legalábbis a szerző szándéka szerint – ki kell majd derülnie: a leírási gondok háttérében mind a négy klasszikus irányzat esetében végső soron a nyelv autonóm entitásként való értelmezése áll. Bár a tradicionális nyelvészet ezen iskolái nem egy-egy meghatározott szempontrendszer mentén kijelölt nyelvi korpusz leírására vállalkoznak, hanem a beszélők nyelvét kívánják megragadni, elméleti és módszertani elveik mégsem erről tanúskodnak. A könyvnek a 20. századi nyelvészeti hagyomány jellegzetességeit tárgyaló részeiben olyan nyelvreírési paradoxonok bemutatására törekszem, amelyek – a célkitűzések és az alapelvek fel nem ismert kontrasztjáról árulkodva – igen egyértelműen jelzik: a kanonizált irányok axiómái a beszélők nyelveként döntően egy az egyénektől és körülményeiktől függetlennek vélt, abszolút módon létező nyelvet körvonalaznak.

Mindazonáltal munkám két esettanulmánya reményeim szerint a tradicionális iskolák nyelvészleleti hasonlóságain túl egy az újgrammatizmus és a klasszikus nyelvészet többi irányzata közt lévő – nem is oly lényegtelen – különbségre is rávilágít majd. Míg ugyanis az összehasonlító, a strukturális és a (poszt)generatív nyelvészetben a nyelv meghatározó, abszolutista felfogása mellett a beszélőkhöz kötött (relativista) nyelvértelmezés csak fragmentálisan (az axiómákat nem érintve) tűnik fel, az újgrammatizmusról mindez már nem mondható el. Jóllehet a kanonizált nyelvtudomány ez utóbbi változatában is az egyénektől elvonatkoztatott, autonóm nyelv képze a domináns, a beszélőkre alapozó nyelvfelfogás ebben a koncepcióban a nyelvészeti hagyomány többi iskolájához képest erőteljesebben (az alapelvekre is kihatva) jelenik meg. A tradicionális nyelvészet jellegzetességeit bemutató fejezetekből meglátásom szerint egyértelműen kitűnik majd: bár e nem tudatosított filozófiai kétarcúság következtében az újgrammatikus nyelvkép az összehasonlító, strukturális és (poszt)generatív irányok viszonylag egységes nyelvfogalmával szemben meglehetősen ellentmondásos, a beszélők nyelvéhez a többi klasszikus irány nyelvfelfogásánál mégis közelebb áll. Az újgrammatizmus kevésbé hangsúlyos, relativista nyelvértelmezést jelző axiómái ugyanis – következetes használatuk esetén – a nyelvet nem valamiféle autonóm entitásként, hanem – a 20. századi nyelvészet hagyományához kevésbé illeszkedve – a beszélőktől elidegeníthetetlen tényezőként ragadják meg.

Napjaink kanonizált nyelvtudományának e sajátos filozófiai háttéréről és ennek nyelvreírési következményeiről igyekszem meggyőzően és sokoldalúan

számot adni. Elsőként – egy meghatározott nyelvészeti kérdés mélyanalízisét elvégezve – a klasszikus nyelvtudomány konceptuális nehézségeinek konkrét megjelenését szemléltetem, majd pedig – egy irányzat nyelvfelfogásának tágabb összefüggéseit elemezve – ugyane problémák általános jellegére mutatok rá.

A részletező vizsgálathoz a szófogalom szokásos felfogásainak kritikai áttekintése ideálisnak látszik. A szavak mibenlétének kérdése eléggé konkrét ahhoz, hogy mélyanalízis tárgya legyen. Ugyanakkor – abból adódóan, hogy a szó a nyelvészeti munkák egyik elemzési egységként tűnik fel – elméleti-módszertani vonatkozásai is kellően markánsak ahhoz, hogy az egyes iskolák nyelvreírasi problémáinak konceptuális vonatkozásairól ennek példáján keresztül alkossunk képet.

Mindazonáltal a szó tradicionális felfogásainak analízise nem pusztán alkalmas egy a 20. századi nyelvészeti hagyomány alapelveit felülvizsgáló elemzésre, de – figyelembe véve, hogy a szavak a nyelvészeti leírások általánosan használt elemformái – egyúttal az egyik legjobb fokmérője is lehet a kanonizált iskolák elméleti-metodológiai érettségének. Nyilvánvaló ugyanis, hogy abban a nyelvkoncepcióban, amelyben már az elemzési alapegységek értelmezése is ingatag, az e nyelvi fogalmakra ráépülő további ismeretekkel kapcsolatban is joggal vehetők fel elbizonytalanító kérdések.

Mivel a szó mint nyelvi elem valamennyi nyelvtudományi munkában megjelenik, fogalmi tisztázásának igénye – kifejtett vagy kevésbé explicit formában – a történeti-összehasonlító nyelvvizsgálatot leszámítva a kanonizált nyelvészeti iskolák mindegyikénél feltűnik. Ebből a szemszögből pedig annak szemléltetésére, hogy a tradicionális irányzatok leírasi nehézségeinek háttérében ugyanazok a nyelvfilozófiai eredetű problémák állnak, a klasszikus szóértelmezések elméleti-módszertani nézőpontú áttekintése jó választásnak tűnik. Azáltal ugyanis, hogy az újgrammatikus, strukturális és (poszt)generatív nyelvészet konceptuális jegyeit mindhárom iskola esetében egyaránt a szóértelmezéseket analizálva fejtjük fel, a tradicionális nyelvészet különböző változataihoz kötődő axiómák összevetése, valamint egymásrahatásaik elemzése – egy irányzat kivételével – a vizsgálat jellegénél fogva magától adódik.

Tekintettel arra, hogy a dolgozatnak ebben a klasszikus szófelfogásokat elemző részében az összehasonlító nyelvtudomány téziseinek tanulmányozására nem kerülhet sor, logikusnak tűnne a következő esetleírásban a nyelv abszolutista értelmezésének a nyelvészeti hagyományban való általános jelenlétét ezen iskola tanainak bemutatásán keresztül szemléltetni. Mivel azonban az összehasonlító irány érdeklődése a nyelvrokonsági kérdésekre korlátozódik, számos nyelvi jelenségről nincs explicit koncepciója, ily módon nyelvészetének elemző áttekintése nem éppen a legalkalmasabb arra, hogy a kanonizált irányok abszolutista nyelvfogalmának különféle megnyilvánulásairól sokoldalú képet adjon.

Az újgrammatikus nyelvtudomány elméleti-módszertani nézőpontú kritikai analízisével ugyanakkor – amellet, hogy a nyelvészet több tematikus területének

nyelveírési problémáiba is betekintést nyerhetünk – egyúttal az összehasonlító irányzat nyelvészetének alapelveit is tanulmányozhatjuk. Köztudott, hogy az újgrammatizmus tulajdonképpen a történeti-összehasonlító iskolának a leágazása, és mint ilyen – noha sok tekintetben különbözik elődjétől – annak számos elméleti-módszertani jegyét átörökítette saját koncepciójába, így különösen finnugrisztikai-turkológiai vonatkozású (etimológiai) okfejtéseibe. E nézőpontból pedig az, hogy a nyelvrokonsági kérdéseket taglaló történeti irányt az újgrammatizmus kontextusába ágyazva mutassuk be, nemcsak kivitelezhető, de – a dolgozatnak a nyelvészeti hagyomány felülvizsgálatára vonatkozó vállalásait szem előtt tartva – kifejezetten előnyös is. A két iskola axiómáinak együttes tárgyalása az azonos és eltérő nyelveírési motívumok egymáshoz viszonyított, finomabb analizálását teszi lehetővé.

Az, hogy munkámban a tradicionális nyelvészet kritikai elemzésével végső soron a 20. századi kanonizált nyelvtudomány konceptuális nehézségeinek rendezésére törekszem, az újgrammatizmus kitüntetett tárgyalását megintcsak indokolttá teheti. Az iskola rejtett nyelvfilozófiai kétféleségét bemutatva nemcsak arra van módunk, hogy a domináns, abszolutista nyelvfogalomból adódó leírási problémákat átfogóan (a nyelvészet számos tematikus területét felölelve) tanulmányozzuk. Az újgrammatikus irány elméleti-módszertani elemzésével egyúttal arra is lehetőség nyílik, hogy – a koncepció kevésbé pregnáns, relativista szemléletre utaló jegyeit egyetlen gondolati szálla felűzve – a nyelv beszélőktől és körülményeiktől meghatározott lingvisztikájának felvázolásához immár konkrét támpontokat kapjunk.

Az újgrammatizmus elméletének és módszertanának taglalásakor Gombocz Zoltán munkásságának elemzését kiemelten kezelem. Azon túl ugyanis, hogy publikációkban gazdag, a nemzetközi tudományos vérkeringésbe is bekapcsolódó, színvonalas szakmai tevékenysége miatt méltán tartják az egyik legnagyobb magyar nyelvésznek, ennek a könyvnek a kérdésselvetése szempontjából életműve még három másik vonatkozásában is figyelmet érdemel.

Noha a nyelv értelmezésének sajátos ambivalenciája az újgrammatizmusra általában jellemző, az abszolutista és relativista nyelvfelfogást tükröző elemek az iskola különböző képviselőinek nyelvészetében mégis eltérő arányban tűnnek fel. A kötet célkitűzését szem előtt tartva az újgrammatikus nyelvészet tanainak kritikai áttekintésekor olyan nyelvészettörténeti eseteket célszerű kiragadnunk, amelyekben az e koncepciót meghatározó nyelvfilozófiai kétféleséget erőteljesebben látjuk megnyilvánulni. Mivel Gombocz írásaiban ez a kettősség különösen markánsan jelenik meg, munkásságának részletezőbb tanulmányozása nagyobb mértékben járulhat hozzá a nyelv beszélőkre alapozó lingvisztikájának előkészítéséhez. Az újgrammatizmus prominens alakjának életművét vizsgálva ugyanis mind a nyelv relativista felfogására utaló elméleti-módszertani jegyek,

mind pedig ezeknek a domináns, abszolutista nyelvértelmezéstől való eltérései pontosabban analizálhatók.

Figyelembe véve, hogy Gombocz írásaiban az újgrammatikus jegyekkel párhuzamosan – főként a nyelvrokonsággal kapcsolatos (szófejtő) érvelésekben – az összehasonlító iskola tézisei is jelen vannak, kései publikációiban pedig ezek mellett már a strukturalizmus hatása is érezhető, a 20. századi tradicionális nyelvészetről kialakított kép a kutató nyelvszemléletének efféle összetettségét elemelve még tovább árnyalható. Gombocz munkáit ilyen nézőpontból is bemutatva az újgrammatikus koncepció egyes, abszolutista és relativista nyelvfelfogást tükröző elemeit immár nemcsak egymáshoz való viszonyukban, de a kanonizált nyelvészet másik két irányával való közvetlen interferenciáik révén is tanulmányozhatjuk.

Nem elhanyagolható az sem, hogy a 20. századi nyelvészeti tradíció átfogóbb jellegű vizsgálatára a tudós nyelvész életműve nemcsak nyelvszemléleti sajátosságai miatt, de tematikája folytán is igen alkalmasnak látszik. Abból adódóan ugyanis, hogy Gombocz írásaiban – döntően történeti-finnugrisztikai kérdések felvetésével – a nyelv(szerkezet) természetének számos (hangtani, morfológiai, mondattani és szemantikai) aspektusára kitér, publikációi kellően sokszínűek ahhoz, hogy az újgrammatizmus konceptuális kétféleségét, valamint ennek más iskolák tanaival való ötvöződéseit széleskörűen világítsák meg.

Az egyenként is szemléletes esettanulmányok – témáik és kidolgozási elveik következtében – a kötetben tulajdonképpen egymás kiegészítőiként szolgálnak. Együttes eredményeik a 20. századi kanonizált nyelvtudomány nyelvfilozófiai-nyelvészettörténeti tájképét rajzolják ki.

A két kritikai elemző fejezet a kezdeti, mikroszintű vizsgálódás látókörét egyre tágítva a probléma analizisétől fokozatosan halad a megoldás körvonalazása felé, miközben a nyelvtudományi tradíció elméletének és metodológiájának jellegzetes elemeiről változatos módon ad számot. Először a nyelvreírás egyetlen tematikus kérdését kiragadva, majd egy iskola, azon belül pedig egy nyelvész tevékenységére koncentrálna a klasszikus nyelvészet sarkalatos téziseit többféle nézőpontból igyekszik felülvizsgálni.

Ami az egyes irányzatok tárgyalásának arányait illeti, az esetleírások e tekintetben is kiegyenlítik egymást. Az újgrammatizmusnak a többi iskola áttekintéséhez képest részletesebb taglalása a munka célkitűzése szempontjából lényeges, relativista nyelvszemléleti jegyek feltárása miatt célszerű; ezt leszámítva azonban az eltérő kiindulású fejezetek a tradicionális nyelvtudomány egyes ágainak konceptuális sajátosságait összességében közel azonos részletességgel mutatják be. Míg az első tanulmányban – az analizis tárgyából adódóan – a kanonizált irányok téziseinek kifejtettsége az egyes iskolák feltűnésének kronológiájában előrehaladva egyre nő, a második esetelemzés – ugyancsak vizsgálati témájából következően – éppen fordított logikát mutat. A szömeghatározások analizisekor fő-

ként a nyelvészet modernebb, (poszt)generatív és strukturális ágainak tárgyalása kaphat teret, az újgrammatikus koncepció ismertetése már kevésbé, az összehasonlító tanok áttekintése pedig egyáltalán nem. Ezzel szemben a nyelvtörténeti kutatások elméleti-módszertani jellegzetességeit taglalva nyilvánvalóan a nyelvészet régebbi iskolái jutnak – szinte kizárólagos – szerephez; e fejezet az újabb irányok közül csak a strukturalizmust érinti, ezt is csupán az újgrammatikus és összehasonlító ágakhoz való viszonyában, Gombocz munkáinak elemzésekor.

Mindazonáltal azt, hogy a két esettanulmány a nyelvreírás tradíció lényegi jegyeit átfogó módon képes megragadni, az is mutatja, hogy munkám kritikai nézőpontú fejezetei – noha eredendően nem céljuk – bizonyos értelemben magyarázatot adnak a 20. századi nyelvészet tudományos erőviszonyainak alakulásmódjára is. Jóllehet a nyelvészet klasszikus válfajai egymástól igen sok tekintetben különböznek, az elemzések tanúsága szerint egy – meghatározó – vonásukban mégis megegyeznek: axiómaik döntően a nyelv abszolutista értelmezéséről árulkodnak. Ez egy olyan nyelvreírás hagyományt sejtet, amibe releváns módon csak azon iskolák tanai integrálódtak, amelyek a beszélők nyelveként alapvetően egy autonóm nyelventitást vázolnak. Ezt a vélekedést a könyvnek a kánonon kívül eső irányokra kitekintő részei meg is erősítik: a nyelvtudomány főáramából kiszorult iskolákat e nézőpontból vizsgálva ugyanis azt látjuk, hogy ezek tézisei – a tradicionális megközelítés abszolutista nyelvképével szemben – inkább a nyelv relativista felfogását tükrözik.

Ez a felismerés nemcsak az esettanulmányok kritikai megállapításait igazolja vissza, de egyúttal a nyelvreírás problémák rendezéséhez is jelentősen hozzásegít. Az utóbbi bő száz év nyelvészetének e helyzetképét a könyv célkitűzései felől szemlélve a következtetés egyértelműnek látszik: a klasszikus vonulaton kívüli iskolák nyelvfelfogása a beszélők nyelvéhez a kitüntetett irányzatok nyelvértelmezésénél lényegesen közelebb áll. Egy eredményesebb 21. századi nyelvtudomány kialakítása érdekében tehát a nyelvvizsgálat tradicionális ágai helyett inkább ezekre célszerű támaszkodnunk.

A nyelv adekvát modellezéséhez azonban egy efféle tudományos profilváltás önmagában még nem elegendő. A nyelvészet kevésbé preferált iskoláinak téziseit a kanonizált koncepciók elemzési tanulságaival összevetve ki kell majd tűnnie, hogy a tradícióhoz szervesen nem illeszkedő irányzatok relativista nyelvmegközelítése – legalábbis elméleti-módszertani vonatkozásban – nem mondható igazán tudatosnak. A nyelvtudomány e válfajainak képviselői a klasszikus nyelvreírás paradoxonjait általában nem észlelik, így többnyire azt sem ismerik fel, hogy a nyelvészet hagyományos formái – abszolutista nyelvértelmezésre valló elveiknél és módszereiknél fogva – nem lehetnek igazán alkalmasak az emberek nyelvének-nyelvtudásának jellemzésére. Ily módon annak ellenére, hogy ezekben az alapvetően beszélőkönközpontú és variációelvű munkákban a relativista közelítésmód a domináns, a kanonizált nyelvészet elméletének és metodo-

lógijának egyes (nem is oly mellékes) motívumai a nyelvi jelenségek itteni leírásaiban is fellelhetők. E konceptuális sajátosságból adódik, hogy a 20. századi magyar nyelvészet főáramán kívül eső, nyelvtudományi kérdéseket (is) tárgyaló munkák között mindössze néhány olyan (szociolingvisztikai, kognitív nyelvészeti és tudományfilozófiai) írást találunk, amely a beszélők nyelvének adekvát megragadása érdekében a klasszikus nyelvleírás átfogó (elméleti-módszertani) újraértelmezését javasolja.

Valószínűnek látszik, hogy egy sikeresebb nyelvtudomány úgy teremthető meg, ha a nyelvészet sarkalatos tanainak átformálását célzó kezdeményezések elvi módosításait, valamint az újgrammatizmus és a kánonon kívül eső iskolák egyes, relativista szemléletű téziseit – egymásra és a tradíció abszolutista nyelvképének kritikájára vonatkoztatva – továbbgondoljuk. A könyv második felében a beszélők nyelvének modelljeként egy olyan, az eddigiektől immár alapjaiban különböző elképzelést próbálok körvonalazni, amely – a hagyománytól távolodva – egyúttal kísérletet tesz arra, hogy a nyelvről való klasszikus beszédmódot is gyökeresen átalakítsa. Ennek sikeres megvalósítása esetén, a konceptuális szemléletváltás következtében az itt bemutatott elképzelésben nemcsak az elméleti-módszertani elvek lesznek a szokásostól merőben eltérőek, de ezzel együtt a nyelvészeti fogalmak (és a hozzájuk kötődő terminusok) is radikálisan más értelmezést nyernek.